

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ ЗЕНОНА КУЗЕЛІ ЯК ЕТНОЛОГА – ЧЛЕНА НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА: ДІАСПОРНА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті розглядається питання дослідження в діаспорній історіографії етнологічної діяльності Зенона Кузеля в Науковому товаристві ім. Шевченка.

Ключові слова: Зенон Кузеля, етнологія, етнографія, фольклористика, історіографія, Наукове товариство ім. Шевченка.

Зенон Францискович Кузеля (1882 – 1952) відомий на сьогодні як видатний український етнограф, фольклорист, мовознавець, бібліограф, історик, журналіст та громадський діяч. Незважаючи на широку палітру наукових зацікавлень вченого, саме етнографічні дослідження сформували його як науковця. Зокрема, етнографічні пошуки З.Кузеля спонукали його до дослідження низки мовознавчих проблем, а також питань, пов'язаних з українською фольклористикою та історією. Тому вивчення етнологічних поглядів З.Кузеля є ключовим аспектом в розумінні його як науковця.

Разом з тим, етнографічна діяльність вченого проходила в рамках Наукового товариства ім. Шевченка (далі – НТШ), яке відіграло важливу роль у становленні та розвитку його етнологічних наукових пошуків. Працюючи в НТШ, З.Кузеля займається розробкою важливих наукових проблем етнологічного характеру, а саме: формує докладні бібліографічні огляди наукових праць з етнології, антропології та археології, які виходили у західноєвропейських виданнях на початку ХХ ст.; досліджує українську усну словесність, обряди, вірування; публікує матеріали з методики та техніки фольклористичних досліджень; бере активну участь в етнологічно-антропологічних експедиціях і т.д.

Таким чином, ми бачимо, що етнографічна робота З.Кузеля в НТШ була досить плідною та відіграла важливу роль у становленні та розвитку етнологічної науки в Україні. Історіографію з даної проблеми можна розділити на декілька етапів, що характеризуються спільними підходами до висвітлення творчості вченого. До першого етапу дослідження його діяльності варто віднести рецензії, спогади та праці колег і наставників З.Кузеля в НТШ, які почали з'являтися на початку ХХ ст., коли ще формувався науковий світогляд вченого, закінчуючи 1930-ми рр. Другий етап вивчення творчості вченого пов'язаний з працями представників української діаспори. І, нарешті, третій етап дослідження етнологічних здобутків З.Кузеля в НТШ розпочався в 1990-ті рр. ХХ століття, коли вказана проблема стає актуальною у наукових колах.

Дана стаття присвячена висвітленню стану наукової розробки в діаспорній історіографії проблеми етнологічної діяльності З.Кузеля в НТШ, яка представлена працями різного тематичного спрямування, що не завжди в повній мірі відбивають саме етнологічний аспект творчості З.Кузеля, оскільки торкаються різних аспектів наукової та громадської діяльності вченого.

У даному контексті варто виділити праці, які стосуються діяльності З.Кузеля на ниві освіти. Автором однієї з перших подібних праць став В.Коваль¹, а в подальшому цю тему продовжив С.Наріжний². Крім того, перші згадки науковців діаспори торкалися діяльності вченого в еміграції, зокрема його роботи в Українському науковому інституті в Берліні, якій присвятив свою статтю І.Мірчук³, а також його громадської діяльності по підтримці українського студентства, що частково висвітлена в статті В.Яніва⁴.

Одним із джерел інформації про вченого є також некрологи, в яких описується життєвий та творчий шлях вченого разом із згадками про його етнологічні здобутки. Звичайно праці такого характеру є поверхневими та загальними і не містять детальної інформації про етнографічні

дослідження З.Кузелі, але в них містяться окремі фактичні дані, що можуть бути використані в процесі аналізу наукових студій вченого. До даного типу праць можна віднести статтю І.Борщака, що вийшла в рік смерті З.Кузелі⁵. Крім того, інформацію про гімназійні роки вченого та його громадську діяльність у цей період можна знайти в Альманасі "Молодої України"⁶.

У 1962 р. стаття про З.Кузеля була надрукована в Енциклопедії Українознавства, репринтне видання якої вийшло в Україні у 1996 р., де окреслено лише загальні віхи життя та творчості вченого з коротким посиланням на його членство в НТШ, а також перераховуються його праці в галузі порівняльної етнографії та згадуються його бібліографічні огляди української етнографії⁷.

Діяльність вченого як бібліографа отримала висвітлення у виданні української діаспори в Торонто, що стосувалося освітніх проблем українського вчителства за кордонами України⁸.

Але найбільш цінним та повним історіографічним джерелом української діаспори, яке безпосередньо присвячене дослідженню життєвого та творчого шляху З.Кузелі є "Збірник на пошану Зенона Кузелі", який вийшов за редакцією В.Яніва⁹. У цьому збірнику на особливу увагу заслуговує стаття Є.Пеленського, яка присвячена етнологічним здобуткам З.Кузелі¹⁰. Автор зазначає, що завдяки активному студюванню вченим етнологічної й антропологічної літератури з акцентуванням особливої уваги на методиці та теорії наукових досліджень у цьому напрямку, вже перші спроби пера З.Кузелі в галузі етнографії звертають на себе увагу наукового світу. Саме широка етнографічна освіта молодого вченого та його ентузіазм були помічені членами такої потужної наукової організації як НТШ. Це призвело до того, що ще в 1904 р. за два роки до закінчення вченим університету він став членом Етнографічної комісії НТШ, а в 1909 р. став дійсним членом Філологічної секції цієї організації, що було серйозним досягненням молодого вченого¹¹.

Є.Пеленський звертає увагу і на методику наукових досліджень З.Кузелі, якій дає власну характеристику, відзначаючи, що вчений "захопився новою методою досліду, що її впровадив фінський учений А.Арне (т. зв. історично-географічна метода), щоб згодом стати одним з найвизначніших її представників на Україні"¹². Сутність цієї методики, як вказує автор, полягала у систематизації всього багатства світових фольклорних мотивів, звівши їх до найосновніших від яких пішли інші варіанти. Саме вагомі наукові досягнення, на думку Є.Пеленського, призвели до того, що З.Кузеля був постійним співробітником Міжнародного союзу етнографів та постійним делегатом НТШ до Міжнародного Фольклорного Союзу у Гельсінкі. Автор також проаналізував основні етнографічні роботи вченого відповідно до сфери його наукових інтересів, виділив методологічні розробки по збиранню етнологічного матеріалу разом із його працями, присвяченими історії української етнографії¹³.

Варто виділити також вступну статтю до збірника В.Яніва¹⁴, який, окреслюючи основні віхи життя та творчості З.Кузелі, торкається його етнологічних здобутків та роботи в НТШ. Поряд з подачею основних біографічних фактів про вченого автор цитує доповідь В.Кубійовича виголошену з нагоди смерті вченого в 1952 р., в якій зазначив, що останні десять років праці З.Кузелі перед Першою світовою війною та його еміграцією були найбільш плідними у науковому плані, а "його твори з того періоду — це майже виключно праці з обсягу української етнології й етнографії"¹⁵. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що саме етнологія була пріоритетною сферою наукових зацікавлень вченого і, саме в період найбільшого піднесення НТШ як наукової інституції З.Кузеля займався переважно етнографічними дослідженнями.

Хоча, звичайно, сфера наукових інтересів вченого була досить широкою та включала низку проблем філологічного та бібліографічного характеру. Крім того, З.Кузеля активно займався громадською роботою. Тому лише дві статті у "Збірнику на пошану Зенона Кузелі" були присвячені безпосередньо етнографічним науковим пошукам вченого. Інші аспекти наукової та громадської роботи вченого, а також біографічні огляди стали об'єктом дослідження інших авторів, зокрема, Я.Рудницького¹⁶, В.Дорошенка¹⁷, О.Кульчицького¹⁸, І.Мірчука¹⁹, В.Маркуся²⁰ та ін.

Зауважимо, що в окремих статтях спеціально не присвячених етнографічній діяльності З.Кузелі можна зустріти матеріал, який заслуговує на увагу з позиції нашого дослідження. Це, зокрема, стаття І.Витановича²¹, в якій автор, досліджуючи наукові контакти вченого із зарубіжними науковцями та аналізуючи їх творчу співпрацю, подає досить цінний матеріал, який багато чого говорить про мотивацію перших етнографічних зацікавлень З.Кузелі та їх

подальший розвиток. Автор згадує "гарну традицію давніх українських учнівських і студентських громад записувати етнографічний матеріал. Спочатку це був вияв сентиментального народолюбства. Коли однак завдяки тому буйно розвинулася у нас етнографія як наука, записування етнографічного матеріалу стало виявом чисто наукового зацікавлення, розбуджуваного щораз частіше серед нашої молоді саме завдяки тому, що етнографія здобула собі "право громадянства". Користуючися благородною традицією записування етнографічного матеріалу, старші дослідники добирають найздібніших із зацікавленої молоді, скеровуючи увагу вибраних на систематичну й критично-порівняльну роботу"²².

Саме ці традиції і вплинули на наукові вподобання З.Кузелі, а його здібності в галузі етнографії були помічені вже відомими на той час етнографами-членами НТШ: І.Франком та В.Гнатюком, які під керівництвом М.Грушевського залучили молодого вченого до роботи в цій організації, девізом якої було "єднання України зі світом на ґрунті культури"²³. Це завдання, на думку членів НТШ, можна було виконати розвиваючи українську етнологію в руслі західно-європейської науки для того, щоб вивести її на світовий рівень. Таким чином, автор статті відзначив загальні тенденції в розвитку етнографії та етнології в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. та порівняв їх зі світовими процесами, пов'язаними із становленням та розвитком цих наук.

В інших статтях також можна зустріти поодинокі згадки про етнографічні дослідження З.Кузелі. Так, про особливості сімейного виховання, які вплинули на формування етнографічних інтересів вченого, згадує у своїй статті А.Чернецький²⁴ та ін.

У цілому ж, в даному збірнику була фактично відсутня критика на адресу вченого, оскільки специфіка даної праці передбачала зовсім інший формат подачі інформації про З.Кузелі, який характерний для некрологів та інших пам'ятних записок. З іншого боку, характерною особливістю вміщених у збірнику статей про вченого було те, що їх автори були безпосередньо знайомі з З.Кузелею та зберегли світлу пам'ять про нього.

Разом з тим, відсутність критичних оцінок не може применшити значення "Збірника на пошану Зенона Кузелі" як першої і, на сьогодні, однієї з найбільших праць присвячених безпосередньо вченому як видатному представнику українського народу. На особливу увагу заслуговує також робота колективу українських вчених у діаспорі, які змогли впорядкувати та видати подібну збірку.

Якщо ж говорити про історіографію української діаспори в цілому, то незважаючи на порівняно великий матеріал про З.Кузелю, його етнологічна діяльність досить часто залишалася поза увагою вчених. Про тривалий період наукової, освітньої та громадської діяльності З.Кузелі в еміграції, що охоплює двадцять років, можна знайти інформацію в праці В.Маруняка²⁵, який описав перебування вченого в Австрії, Німеччині та Франції. Окремим аспектом дослідження діяльності З.Кузелі була його участь у студентському русі у Відні, про що залишив інформацію В.Леник²⁶, а його діяльність як організатора та голови Комісії допомоги українському студентству була частково висвітлена у праці В.Жуковського²⁷. Окремі аспекти видавничої діяльності вченого підняли у своїх працях В.Леник²⁸, А.Животко²⁹, освітня діяльність З.Кузелі стала предметом дослідження М.Терлецького³⁰, можна знайти інформацію і про політичні вподобання вченого³¹ і т. д. Але оскільки ці аспекти багатогранної діяльності З.Кузелі не є предметом нашого дослідження, ми зосереджуємо свою увагу лише на тих працях, які безпосередньо чи опосередковано торкаються етнологічної діяльності З.Кузелі в НТШ.

У даному контексті слід виділити працю Л.Винара, в якій міститься інформація про наукову співпрацю вченого з НТШ³². Але тут ми маємо лише короткі згадки про діяльність З.Кузелі в редакції "Записок НТШ", в яких вчений постає як здібний учень М.Грушевського, який займався написанням рецензій на українознавчі праці³³.

Починаючи з 1982 р. вийшла низка статей племінника З.Кузелі – Р.Смика, в яких у загальних рисах окреслено життєвий та творчий шлях вченого з вказівками на його етнографічні здобутки³⁴. У цих статтях, приблизно однакових за змістом, переповідається раніше оприлюднена інформація щодо діяльності З.Кузелі в НТШ як бібліографа етнологічної та антропологічної літератури та говориться про участь вченого в антропологічно-етнографічних експедиціях у Карпати під керівництвом Ф.Вовка та І.Франка³⁵. Враховуючи те, що Р.Смик не подає якоїсь нової та оригінальної інформації про З.Кузелі, а лише з періодичністю в кілька

років передруковує свої попередні статті, його заслуга полягає більше в популяризації знань про вченого, ніж в дослідженні раніше невідомих фактів з його життя та наукової діяльності.

Подібного роду інформацію про З.Кузеля можна знайти і в англomовному виданні Енциклопедії Українознавства³⁶, де вміщена стаття під авторством М.Гнатюківського, в якій міститься лише коротка згадка про участь вченого в етнографічних експедиціях НТШ³⁷.

Окрему розрізнену інформацію про діяльність вченого можна знайти працях присвячених іншим діячам НТШ, а саме: В.Кубійовичу, А.Фіголю³⁸, а також в загальних нарисах з історії НТШ, які виходили за кордоном³⁹. Але в цих виданнях акцентується увага лише на діяльності З.Кузеля в еміграції та практично відсутні будь-які дані щодо його етнографічної діяльності в НТШ до Першої світової війни.

Таким чином, огляд діаспорної літератури, що стосується етнологічної діяльності З.Кузеля в НТШ, свідчить про фрагментарність висвітлення даної проблеми у вказаній групі історіографічних джерел. З усього переліку праць можна виділити лише дві статті Ф.Колесси та Є.Пеленського, які безпосередньо стосуються поставленої нами проблеми. Переважна ж більшість праць торкається дослідження інших проблем, які, в кращому разі, опосередковано пов'язані з діяльністю З.Кузеля в НТШ як етнолога. Ці праці висвітлюють діяльність вченого як мовознавця, бібліографа, громадського діяча, стосуються його освітньої діяльності і т. д. На сьогодні науковці діаспори не змогли видати монографічного дослідження, присвяченого науковій діяльності З.Кузеля в НТШ. Це, на думку Т.Подольки, було наслідком об'єктивних причин: "несприятливий політичний та соціальний клімат призвів до частих, а головне раптових переїздів родини, що зумовило в свою чергу значні втрати особистого архіву, зміну оточення і т. д."⁴⁰.

Разом з тим, лише науковці діаспори постійно тримали в колі своїх наукових інтересів постать З.Кузеля як видатного українського вченого та громадського діяча. Відомості про науковця можна знайти в багатьох діаспорних виданнях починаючи з 20-х рр. ХХ ст. закінчуючи сьогоднішнім. Це як окремі згадки про З.Кузеля в рамках загальних праць з історії НТШ, так і спеціальні дослідження присвячені безпосередньо науковим досягненням вченого, в тому числі і етнологічним. Діаспорна історіографія виконувала в радянський час роль суперника в ідеологічній боротьбі радянський вчених з вірними синами своєї вітчизни, а тому дослідження видатних постатей в історії української науки та громадського життя України були пріоритетним напрямком дослідження науковців української діаспори, які відновили діяльність НТШ за кордоном та продовжували наукову діяльність закладену членами цієї організації в попередні роки. Але, звичайно, відновити наукову роботу до попереднього рівня було неможливо, оскільки діаспорні науковці в еміграції були відірвали від джерельної бази і це було слабкою стороною праць даного історіографічного напрямку. І лише із здобуттям Україною незалежності проблема дослідження етнологічної діяльності З.Кузеля та його співпраця з НТШ стала однією із актуальних тем наукових досліджень українських вчених.

¹ Коваль В. Заочна освіта // Літопис політики письменства і мистецтва. – 1924. – № 7. – С. 107.

² Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 372 с.

³ Мірчук І. Український Науковий Інститут у Берліні // Сьогодні і минуле. – 1949. – Ч. I – II – С. 87 – 90.

⁴ Янів В. Студентство // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., 1995. – Т. 3. – С. 965.

⁵ Борщак І. Зенон Кузеля // Україна. – Париж, 1952. – 36. 7.– С. 575 – 578.

⁶ Альманах "Молодої України": Спогади про гімназійні гуртки в Бережанах / вступне слово А. Чернецький [А.Чернецький, Л.Цегельський, А.Цурковський, Др. Кузеля та ін.]. – Бережани; Мюнхен; Нью-Йорк, 1954. – 134 с.

⁷ Енциклопедія українознавства. Словникова частина [під гол. ред. В.Кубійовича, З.Кузеля] – К., 1995. – Т. 4. – С. 1225.

⁸ Проф. д-р Зенон Кузеля як бібліограф // Життя і школа. – 1969. – № 3 – 4. – С. 28 – 31.

⁹ Збірник на пошану Зенона Кузеля / Праці філологічної та історично-філософської секції / [за ред. В.Яніва] // Записки НТШ. – 1962. – Т. 169. – 584 с.

¹⁰ Пеленський Є. З.Кузеля – етнограф // Записки НТШ. – 1962. – Т. 169. Збірник на пошану Зенона Кузеля / за ред. В.Янева. – 1962. – С. 77 – 83.

¹¹ Там само. – С. 79.

- ¹² Там само. – С. 80.
- ¹³ Там само. – С. 81 – 84.
- ¹⁴ Янів В. Життєвий шлях Зенона Кузели / В.Янів // Записки НТШ. – 1962. – Т. 169. Збірник на пошану Зенона Кузели. – С. 3 – 14.
- ¹⁵ Там само. – С. 6.
- ¹⁶ Рудницький Я. З.Кузеля як лексикограф // Записки НТШ. – 1962 – Т. 169. Збірник на пошану Зенона Кузели. – С. 84 – 88.
- ¹⁷ Дорошенко В. Проф. д-р З.Кузеля як бібліограф // Там само. – С. 89 – 93.
- ¹⁸ Кульчицький О. Зенон Кузеля як організатор і голова Комісії Допомоги Українському Студентству // Там само. – С. 63 – 68.
- ¹⁹ Мірчук І. Зенон Кузеля в Берліні // Там само. – С. 52 – 62.
- ²⁰ Маркусь В. Студентські роки великого друга й опікуна студентства / В. Маркусь // Там само. – С. 34 – 36.
- ²¹ Витанович І. Чужинці-приятелі України на шляху наукової й громадської праці Зенона Кузели // Там само. – С. 22 – 33.
- ²² Там само.
- ²³ Там само. – С. 23.
- ²⁴ Чернецький А. Зенон Кузеля і "Молода Україна" // Там само. – С. 17 – 18.
- ²⁵ Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: У 2 т. – Мюнхен, 1985. – Т. 1: Роки 1945 – 1951. – 432 с.
- ²⁶ Леник В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.). – Мюнхен; Львів, 1994. – 182 с.
- ²⁷ Жуковський А. Володимир Кубійович – людина і енциклопедист // Шаблій О. Володимир Кубійович [Текст]: енциклопедія життя і творення / Передм. авт. – Париж; Львів, 1996. – С. 579 – 606.
- ²⁸ Леник В. Головний редактор "Енциклопедії Українознавства" проф. д-р Володимир Кубійович // Українці на чужині або репортажі з далеких доріг. – Львів, 1994. – С. 298 – 301.
- ²⁹ Животко А. Преса // Енциклопедія українознавства. Загальна частина [під гол. ред. В.Кубійовича, З.Кузели] – К., 1995. – Т. 3. – С. 997.
- ³⁰ Терлецький М. Освіта і шкільництво. На еміграції від 1919 до 1950 // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., 1995. – Т. 3. – С. 953.
- ³¹ Книш З. Б'є дванадцята. Спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р. [Електронний ресурс] – Торонто, б.р.в. // www.knysh.us.org.ua/bje12/index.html.
- ³² Винар Л. М. Грушевський і НТШ. – Мюнхен, 1970. – 112 с.
- ³³ Там само. – С. 19.
- ³⁴ Смик Р. Професор Зенон Кузеля – людина, вчений, громадянин і патріот // Свобода. – Нью-Йорк, 1982. – № 159 (4). – С. 4; його ж. Людина, вчений, громадянин, патріот // Жайвір: Літературно-мистецький історико-краєзнавчий альманах. – 1993. – Спец. вип. – С. 5; його ж. Професор Зенон Кузеля – людина, вчений, громадянин і патріот // Українці в Берліні 1918 – 1945. – Торонто, 1996. – С. 101 – 106; його ж. Професор Зенон Кузеля – людина, вчений, патріот // Кузеля З.Ф. Бойківське весілля в Лавочнім [упоряд. та авт. вступ. ст. У.Скальська]. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 10 – 16.
- ³⁵ Смик Р. Професор Зенон Кузеля – людина, вчений, громадянин і патріот // Українці в Берліні 1918 – 1945. – Торонто, 1996. – С. 101 – 106.
- ³⁶ Hnatiukivsky M. Kuzelia (Kuzela), Zenon / M.Hnatiukivsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, 1988. – Vol. II (G – K) – P. 724 – 725.
- ³⁷ Там само. – С. 724.
- ³⁸ Будівничі НТШ й ЕУД: Володимир Кубійович (1908 – 1985), Атанас Фіголь (1908 – 1993) [Текст]: наук. зб. / Упоряд. В.Маркусь. – Київ; Нью Йорк; Чикаго: [б. в.]. – 1998. – 252 с.
- ³⁹ Жуковський А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. – Львів; Париж, 2000. – 138 с.
- ⁴⁰ Подоляка Т.А. Народознавча діяльність Зенона Кузели [Текст]: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05. – Львів, 2009. – Арк. 12.

В статье рассматривается вопрос исследования в диаспорной историографии этнологической деятельности Зенона Кузели в Научном обществе им. Шевченко.

Ключевые слова: Зенон Кузеля, этнология, этнография, фольклористика, историография, Научное общество им. Шевченко.

Article deals with a problem of research in Diaspora historiography of ethnological activity of Zenon Kuzelya in Shevchenko Scientific Society

Key words: Zenon Kuzelya, ethnology, ethnography, historiography, Shevchenko Scientific Society.